

DERDE KIERKEGAARDLEZING
(Aurora Brussel, zaterdag 15 december 2007)¹
Kris Witzoreck

Onze eerste jeugd staat als een bloem in de
ochtendschemer met een dauwdrup in haar kelk... maar
spoedig rijst de zon en de druppel verdampt. Daarmee
verdwijnen ook de dromerijen van het leven en nu gaat het
erom of de mens in staat is uit eigen kracht een druppel te
maken die hij als de vrucht van zijn leven kan beschouwen
Kierkegaard

1913 wordt het geboortjaar van de existentiële filosofie genoemd, een jaar dat in meerdere opzichten veelbetekenend was voor de toen dertigjarige Duitse privaatchoortant in de psychologie Karl Jaspers (1883-1969), de man die voor het eerst de existentiële filosofie als een existentialisme wereldontvankelijk maakte.

Zijn eerste grote boek, met name de *Allgemeine Psychopathologie*, ziet in 1913 het licht, en zal gedurende enkele decennia in de Duitse psychiatrische klinieken hét klassieke overzichtswerk blijven omtrent de leer van de toen als ziekelijk geassocieerde psychische verschijnselen.

Ook in dit jaar geeft Jaspers zijn eerste filosofiecollege, waarvan de tekst als blauwdruk fungeert van zijn eerste grote filosofische werk *Psychologie der Weltanschauungen* (1919).

Maar bovenal is 1913 het jaar waarin hij voor het eerst toegang vindt tot de werken van de exact honderd jaar eerder geboren Deense schrijver Søren Kierkegaard, waardoor Jaspers definitief de weg van de filosofie kiest. In Kierkegaard ontmoet hij de filosoof die, in zijn protest tegen de wetenschappelijke objectiveringen van de mens, deze eindelijk eens zijn eigen(aardig) soortelijk gewicht toekent dat hem in werkelijkheid toekomt, door hem te situeren en te verstaan als een *existerende subjectiviteit*.

1

Kopenhagen, 5 mei 1813. - Søren Kierkegaard ziet het levenslicht, en beschouwt enkele jaren later zichzelf als een uitzonderlijk kind van Socrates en Hegel. Een echte kindertijd zal hij dus nooit kennen. “Ach ik, die al vroeg oud en schuldig en zwaarmoedig ben geworden, ... het geluk om kind te mogen zijn heb ik nooit ervaren”, noteert Kierkegaard later in zijn dagboek. Kierkegaard werd door vele stadsgenoten ‘de Socrates van Kopenhagen’ genoemd, omdat hij, net zoals Socrates, dagelijks de straat opging om praatjes te maken met iedereen, en liefst met oude vrouwtjes en gekken. Kierkegaard had nood aan deze urenlange wandelingen door de binnenstad van Kopenhagen; hij noemde deze wandelingen zijn dagelijks ‘mensenbad’.

Reeds van heel jongs af heeft een gedachte zich in Kierkegaards ziel genesteld, waarvan de oorsprong hem onbekend was, maar waarvan hij wist

dat die gedachte in Socrates een voorbeeld vond, een man met wie hij zich heel verwant voelde, reeds lang voordat hij Plato begon te lezen. Deze gedachte luidt als volgt: hoe is het te verklaren dat iedereen die de waarheid oprecht heeft gediend, het zolang hij leefde, volgens zijn tijdgenoten altijd bij het verkeerde eind heeft gehad, maar dat zo iemand zodra hij gestorven is, verafgoed wordt. De verklaring is simpel: eenmaal dood 'leeft' men voort als een illusie, op een veilige verbeeldingsafstand. Maar het is in onze verbeelding en met behulp van illusies waardoor we het gemakkelijkst in verbinding staan met het ware, het goede, etc. Anderzijds, wie de illusies afwijst is een onruststoker, en wordt door de goegemeente bespot en vertrapt. En dat is wat feitelijk gebeurde met de levende Socrates en met de levende Kierkegaard. Maar evenzeer dat beiden thans - als een illusie - verafgoed worden. Deze verklaring mag inderdaad simpel lijken, in werkelijkheid hebben we hier te maken met een existentieel drama. Ik licht dit toe met de volgende notitie uit zijn dagboek (1846), waarin Kierkegaard reflecteert over zijn taak als schrijver: "Ik ben een in de diepste zin ongelukkige persoonlijkheid, ben vanaf mijn vroegste jeugd vastgeklonken geweest aan een, aan waanzin grenzend, lijden, waarvan de diepere oorzaak moet liggen in de verhouding tussen mijn ziel en mijn lichaam, want (en dit is de wonderlijke en voor mij tevens oneindig bemoedigende gedachte) mijn geest staat hierbuiten, integendeel, die heeft misschien door de gespannen verhouding tussen ziel en lichaam een spankracht gekregen zoals men die slechts zelden aantreft. (...)

Ik heb aan mijn arts gevraagd of hij van mening is dat de wanverhouding in mijn structuur tussen het lichamelijke en het psychische opgeheven zou kunnen worden, zodat ik het algemene zou kunnen realiseren. Hij betwijfelde het; ik heb hem gevraagd of hij van mening was dat de geest in staat is door wilskracht deze wanverhouding te veranderen of te transformeren; hij betwijfelde het; hij wilde me zelfs niet aanraden al mijn wilskracht, waarvan hij enig idee heeft, voor dit doel aan te wenden, omdat alles dan wel eens zou kunnen exploderen."

Kierkegaard noemde deze droeve wanverhouding tussen lichaam-ziel en geest zijn doorn in het vlees, zijn grens, zijn kruis, de reden waarom hij, net als Paulus, geen gewone relaties kon aangaan.

Hij heeft echter het advies van zijn arts niet gevolgd, en maakte de voor zijn leven even beslissende als catastrofale sprong in het zuivere leven van de geest, die hij trouwens voor zichzelf een 'salto mortale' noemde, en waardoor een volstreekte heterogeniteit met de mensen in het algemeen ontstond, een heterogeniteit die soms grenst aan de waanzin. Het was ook de reden waarom hij op de beslissende momenten in zijn leven nooit door anderen begrepen werd. Hij beschouwde zichzelf als een 'nar in de gevestigde orde', als 'het onkruid in de Deense literatuur', als 'Einzelgänger' steeds 'onderweg' in dienst van de gedachte om een hogere vorm van menselijke integriteit te verwerkelijken, maar tegelijk een 'outcast', een uitgestotene zonder maatschappelijke geborgenheid.

Kierkegaard kiest uitdrukkelijk voor de eenzaamheid en het misverstand, die voor hem de voorwaarden zijn voor een authentiek geestelijk leven dat zich distantieert van de publieke opinie. In zijn dagboek schrijft hij: “Zolang ik leef, wil en kan ik niet worden erkend, precies omdat ik de helft van al mijn krachten gebruik om dat te verhinderen. Op hetzelfde moment dat ik in levenden lijve zou worden erkend, een autoriteit dreig te worden, is het gedaan met mijn zending”.

Deze individueel-psychologische wanverhouding was niet enkel de angel in eigen vlees, Kierkegaard zag deze pathologie ook weerspiegeld in de crisis van het Europese mensdom. Rationalisme en romantisme, idealisme en positivisme zijn volgens hem de symptomen van een fatale geesteloosheid waaraan de westerse mens is overgeleverd.

2

Kopenhagen, 13 juni 1844. - Kierkegaard geeft zich voor het eerst uit als de uitgever van een filosofische verhandeling onder de merkwaardige titel *Filosofische kruimels of een kruimeltje filosofie*. Het auteurschap van deze verhandeling wordt opgeëist door een zekere *Johannes Climacus*.

Dit pseudoniem *Johannes Climacus* fungeerde overigens als de titel van zijn twee jaar eerder geschreven, en onvoltooid gebleven filosofisch debuut, dat omwille van z'n ontwerp karakter tijdens zijn leven niet gepubliceerd werd. De volledige titel van deze ‘vertelling’ – aldus de ondertitel – luidt *Johannes Climacus ofwel Men moet aan alles twijfelen (De omnibus dubitandum est)*. Deze tekst heeft z'n belang, niet enkel in de ontwikkelingsgang van Kierkegaards denken zelf, maar eveneens als het begin van wat ik voorlopig de afbraak van het huis van de filosofie noem. Dit werkje reeds brengt het pathos van de existentiële vertwijfeling, als de oorspronkelijke impuls van zijn denken, heel pregnant naar voren. Later heeft hij deze vertelling “de eerste proeve van een kleine dialectische ontwikkeling” genoemd. In werkelijkheid was deze tekst de blauwdruk van alle latere existentialistische manifesten.

Twee jaar na zijn *Kruimeltje filosofie*, 27 februari 1846, voegt Kierkegaard aan dit geschrift nog een derde omvangrijk filosofisch werk toe, dat hij een *Afsluitend onwetenschappelijk naschrift* op de *Filosofische kruimels* noemt, eveneens geschreven door *Johannes Climacus*. *Afsluitend* noemt Kierkegaard dit *Naschrift* omdat hij dacht hiermee een definitief punt te stellen achter zijn *filosofisch* schrijverschap, maar eveneens omdat hij geobsedeerd was door de gedachte dat hij voor zijn vierendertigste jaar zou sterven.

Kierkegaard zal wel iets ouder worden. Op 2 oktober 1855, na een uitputtende intellectuele strijd tegen de Deense staatskerk, zakt Kierkegaard ineen op straat, en overlijdt enkele weken later in een hospitaal op amper 42-jarige leeftijd.

Met betrekking tot zijn schrijverschap moeten we in Kierkegaard minstens drie auteurs onderscheiden:

1. Kierkegaard die filosofische werken schrijft onder pseudoniem, waarin hij zich altijd onrechtstreeks tot de lezer wendt.
2. Kierkegaard die tegelijkertijd onder eigen naam opbouwende of stichtelijke redevoeringen schrijft waarin hij zijn tijdgenoten rechtstreeks toespreekt.
3. Kierkegaard die dagelijks notities neemt en brieven schrijft waarin hij zowel bedenker als lezer en bezinner is van zijn eigen werk.

Kierkegaard zal zichzelf minstens vijftien pseudoniemen toekennen. Al zijn *filosofische* werken verschijnen echter onder slechts één pseudoniem. Dit wil niet zeggen dat hij zelf het auteurschap van deze werken weigert. Kierkegaard is wel degelijk de filosoof die spreekt. Dat hij enkel als pseudoniem spreekt, betekent dat hij als filosoof incognito wil blijven. Incognito betekent letterlijk niet-gekend-zijn, en heeft als gevolg dat een publieke erkenning uitblijft.

De openingszin van zijn eerste geschrift benadrukt al meteen het incognito van de schrijver: “In de stad Havnia (= Lat. naam van Kopenhagen) leefde voor enige jaren een jong student, met name Johannes Climacus, wiens verlangen er geenszins op gericht was in de wereld te worden opgemerkt, omdat het veeleer zijn vreugde was verborgen en in stilte te kunnen leven”.

Het pseudoniem Johannes Climacus ontleent Kierkegaard aan de Griekse ascetische monnik Ioannes Klimakos, die in de 7de eeuw gedurende 40 jaar als kluizenaar leefde op de berg Sinaï. Hij ontving zijn bijnaam ‘de klimmer’ vanwege zijn geschrift *Ladder naar het paradijs (Klimax tou paradeiso* of *Scala paradisi*), waarin hij in dertig trappen de weg van de ziel naar God beschrijft. Bij Kierkegaard staat het beeld van de ladder ter illustratie van het strakke verloop van een logische redenering, het is de ladder van de dialectische ‘beweging’. Het pseudoniem Johannes Climacus is de ‘pure hartstocht van de consequent-formele logica’ (Scholtens), of zoals Kierkegaard hem karakteriseert: een ‘I.Q. op poten’ dat het denken *existentieel* op de spits wil drijven. Hij wil zelf ondervinden hoe hoog een mens kan vluchten op de ladder van logische gevolgtrekkingen; hij wil achterhalen waar de hoogste ‘sport van de ladder’ (Gr. ‘klimaktèr’) van de verstandelijkheid zich bevindt. En zoals we weten, hoe hoger men klimt, des te dieper men valt.

In Kierkegaards geschriften komt de door Plato en Aristoteles ontketende, en door de Middeleeuwen kunstmatig opgevoerde strijd tussen *geloof* en *weten* tot een ongeëvenaarde climax. Kierkegaard zelf *is* de vleesgeworden strijd tussen geloof en weten. Nochtans heeft Kierkegaard zichzelf nooit een filosoof, en al evenmin een theoloog genoemd, ofschoon hij als zodanig in 1841 promoveerde op een proefschrift onder de titel *Over het begrip ironie, met een onafgebroken blik op Socrates*.

Onwetenschappelijk naschrift en *Filosofische kruimels of een kruimeltje filosofie*: met de ironisch bedoelde titels alleen al bekend Kierkegaard niet tot het clubje van de filosofen te behoren, en zeker niet tot dat van de zogenaamd ‘wetenschappelijke’ filosofie die alles wil omvatten.

Zijn filosofische verhandelingen vormen veeleer de uitdrukking van een ‘existentieel protest’ tegen de filosofie als zodanig.

En toch hebben deze drie geschriften in de geschiedenis van de westerse filosofie een zeker belang, en vormen zij de aanzet tot een geheel nieuw soort filosoferen, dat pas in de twintigste eeuw door de vrij onbekend gebleven Russische filosoof Léon Sjestow en de Spaanse filosoof Miguel de Unamuno, maar vooral door Karl Jaspers en Jean-Paul Sartre, en hier in Vlaanderen door Leopold Flam tot volledige wasdom zal komen.

Voor zijn eigen tijd bleef Kierkegaard *als filosoof* onbekend en onbemind, zoals dit later het geval was voor Nietzsche, maar evenzeer voor zijn iets jongere tijdgenoot Karl Marx, die bijna gelijktijdig zijn *Parijse manuscripten* schreef, manuscripten die in de lade bleven liggen, totdat deze pas in 1932 voor het eerst zullen verschijnen, en eveneens een onmiskenbare invloed zullen hebben op het existentialistische humanisme van de twintigste eeuw.

Naast zijn literair meesterwerk *Of-Of*, schreef en publiceerde Kierkegaard zijn existentialistische manifesten in de woelige jaren veertig van de 19de eeuw. In Denemarken was de invloed van Hegel toen nog zeer groot.

Het is het decennium waarin Hegels leerlingen hun voornaamste werken publiceren, in welke ze zich merkwaardig genoeg tegen de meesterdenker keren: *Grondbeginselen van de filosofie van de toekomst* van Ludwig Feuerbach, *De enige en zijn eigendom* van Max Stirner, Karl Marx’ *Kritiek op de Hegeliaanse rechtsfilosofie* en zijn *Duitse Ideologie*. Het zijn de jaren dat Feuerbach zijn drukbezochte *Vorlesungen über das Wesen der Religion* in Heidelberg houdt, de jaren ook waarin Marx en Engels met hun *Communistisch manifest* Europa op zijn grondvesten doen daveren.

Al deze geschriften hebben dezelfde gemeenschappelijke tegenstander, met name Hegel, en vormen daarom de doodsteek voor iedere (ook toekomstige) katherfilosofie.

Deze jaren veertig van de 19de eeuw betekenen een scharnierpunt in de geschiedenis van de westerse filosofie. In meerdere opzichten betekent dit decennium een revolutionaire breuk in het denken van deze eeuw, want voor het eerst zijn het filosofen die tegen de filosofie zelf in opstand komen. Maar deze opstand is niet zuiver filosofisch gemotiveerd, en heeft bijvoorbeeld in het geval van Feuerbach antropologisch-materialistische, in het geval van Marx sociaal-economische en in dat van Kierkegaard individueel-religieuze drijfveren.

Ofschoon van Kierkegaard naar Marx geen weg leidt, zijn beiden zich bewust van de noodzaak van een ondergang van de bestaande werkelijkheid.

Bij Marx is dit de klassenmaatschappij, bij Kierkegaard de christenheid en de gevestigde kerkelijkheid. Beiden verzetten zich tegen de burgerlijke maatschappij en haar filosofische rechtvaardiging in het Duitse idealisme. Marx' protest is politiek, in naam van de arbeidersgemeenschap. Kierkegaards protest is existentieel, in naam van de enkeling.

Net zoals de links-hegelianen ondergraaft Kierkegaard de klassieke grondslagen van de burgerlijke filosofie. Ook hij ontrooft zijn grote voorganger Hegel, en zet de mens op de enige plaats waar hij thuishoort: déze wereld.

De radicale afbraak van het huis van de filosofie zal tenslotte plaatsvinden nog in dezelfde eeuw, met name door Nietzsche, die zichzelf daarom terecht de filosoof met de hamer noemde.

Deze afbraak was nodig opdat de mens voortaan zou kunnen *existeren*, verstikt als deze was onder de heerschappij van een cartesiaans-hegeliaans ongenaakbaar super-ego.

Maar Kierkegaards kritiek richt zich niet zozeer tegen het cogito van Descartes, maar eerder tegen de pantheïstische verdamping ervan bij Spinoza, en vooral tegen de objectivering van het subject in Hegels absoluut idealisme.

Zijn pijlen op Hegel betreffen ook niet de dialectische methode – overigens is Kierkegaards denken zelf dialectisch – wel het systematisch en abstract karakter van zijn denken. Kierkegaard heeft niet de pretentie, zoals Hegel, te werken aan een filosofisch systeem dat alles wil omvatten. Wat hij, in vergelijking daarmee, te bieden heeft zijn slechts 'kruimeltjes', 'stukjes' of 'brokjes' filosofie.

Zoals reeds vermeld komt de strijd tussen geloof en weten in Kierkegaards filosofische werken tot een explosie. In deze strijd kiest Kierkegaard beslist voor het geloof, als de enige mogelijkheid om de twijfel, van waaruit de filosofen vertrekken, te overwinnen. Het geloof is de enige ‘praktische’ manier om te ontsnappen uit het strakke keurslijf van de theoretische filosofie. De conclusie van het geloof is geen filosofische conclusie, maar een religieuze beslissing, en daarom is de rationele twijfel uitgesloten. Geloof, zegt Kierkegaard, is de vanzelfsprekendheid *achter* de reflectie, een tweede primitiviteit.

De filosofie zelf bij Kierkegaard is weliswaar een werkwoord, maar geenszins begeerte naar *wijsheid* of liefde tot het *weten*. Filosoferen is een daadwerkelijke *Oefening in christendom*, het stellen van *Daden van liefde* (allebei titels van later geschreven religieuze geschriften).

Niet de waarheid als de zekerheid van een objectief weten, maar de ‘objectieve onzekerheid’ van het geloof in de paradox (die Christus als godmens is), is de inzet van zijn strijd tegen het idealisme van zijn tijd. Daarom is voor Kierkegaard geen enkele leer van belang, ook de zogenaamde christelijke leer niet, hoe rechtlijnig die ook moge worden voorgesteld. Het enige wat hem interesseert is een ‘orthopraxie’, en dat wil zeggen, dat ik mij spiegel in de integere levenswandel van de paradoxale godmens hier op aarde, tweeduizend jaar geleden (cf. Psalm 15).

Niettemin moet Kierkegaard in bescherming genomen worden tegen de conformistische recuperatie van zowel de katholieken als de protestanten. Het is de verdienste van de Vlaamse existentiële filosoof Leopold Flam (1912-1995), vanuit een vrijzinnig en atheïstisch gezichtspunt Kierkegaard op te voeren als de denker die het christendom tot het nulpunt doordacht en voorbij sprong als de authentieke existierende enkeling die tegen elke aliënatie of vervreemding van zijn enkelheid protesteerde.

Vooraf door de provocerende colleges van Flam aan de VUB eind jaren zeventig, heb ik als student Kierkegaard leren kennen als het vleesgeworden protest, als de echte *protestant* in de letterlijke betekenis van dit woord, die van zijn eigen denken zei dat het geheel is geconcentreerd op die ene gedachte, ‘de enkeling’, de categorie waarvan zal blijken, dat zij hét ‘point de vue’ van de toekomst worden zal, zowel politiek, ethisch en religieus; de categorie waar in religieus opzicht de tijd, de geschiedenis, de generatie dwars doorheen moet. Hij zag zijn eventuele historische betekenis geheel verbonden met deze categorie. Hij schrijft: “Misschien zullen mijn geschriften spoedig vergeten zijn, zoals die van vele andere auteurs. Maar als die categorie juist was, als ik dat goed heb gezien, als ik goed begrepen heb dat dit mijn allesbehalve gemakkelijke opgave is geweest, dan zal ik overleefd blijven staan en mijn geschriften met mij”.

Kierkegaards denken is niet systematisch, wat echter niet wil zeggen als zou hetgeen hij schrijft niet coherent of onwaar zijn. Hij stelt alleen maar vast dat men in het verstaan van de werkelijkheid met 'logica' alleen niet ver komt, en dat de grote systemen wel hun tijd hebben gehad.

In zijn aanvankelijk voorwoord tot de *Filosofische kruimels* schrijft Kierkegaard: "Het is mij te moede als een arme huurder, die een kamertje heeft gehuurd onder de dakspanten van een geweldig gebouw, waaraan onophoudelijk verder wordt gebouwd en dat steeds mooier wordt gemaakt, terwijl hij tot zijn ontzetting meent te bespeuren dat de fundamenten het begeven". Hiermee formuleert hij voor het eerst het inzicht in de, voor de westerse cultuur fatale ontbinding van wat Flam *de gefundeerde orde van Thales tot Kant* noemt, en waarom niet Nietzsche, maar Kierkegaard de eerste 'constructieve en radicale nihilist' (Camus) van Europa moet worden genoemd.

Intermezzo

11 augustus 1841. Kierkegaard stuurt zijn verlovingsring terug naar Regine Olsen, en verbreekt enkele weken later definitief hun inmiddels legendarisch geworden liefdesrelatie. Hij wijst de ethische gebondenheid en geborgenheid van een huwelijk van de hand, officieel omdat hij haar het leed van zijn constitutionele zwaarmoedigheid wil besparen. In werkelijkheid kiest Kierkegaard voor de eenzaamheid van een filosofisch leven. Deze verbroken verloving veroorzaakte echter een zodanig schandaal in Kopenhagen, dat Kierkegaard besluit de stad voor een tijdje te verlaten. Hij trekt naar Berlijn om de Duitse filosofie te bestuderen. Hij volgt daar de colleges van Schelling tijdens het wintersemester van 1841/1842. Diens kritiek op Hegels absolute idealisme, maar vooral de tegenstelling die Schelling maakt tussen het denken en de existentie, maken een diepe indruk op Kierkegaard. Deze ontmoeting met Schelling zal van een doorslaggevend belang blijken voor de vorming van zijn eigen existentiebegrip. Hij schrijft in zijn dagboek:

“Toen Schelling het woord ‘werkelijkheid’ uitsprak – verhouding van de filosofie tot de werkelijkheid – toen sprong de vrucht van de gedachte van vreugde in mij op. Ik herinner me bijna elk woord, dat hij vanaf dat ogenblik sprak. Hier is misschien duidelijkheid. Dit enkele woord, het herinnerde mij aan al mijn filosofische kwalen en kwellingen”.

Intermezzo, zo luidt de titel van het amper tien bladzijden tellende ‘tussenspel’ van de *Filosofische kruimels*, dat we kunnen lezen als een poging het existentiebegrip in de wordende werkelijkheid te funderen.

Wanneer Hegel zegt dat de werkelijkheid redelijk is, dan *is* de werkelijkheid precies zoals ze *moest zijn*. En wanneer hij tegelijk zegt dat alleen wat redelijk is ook werkelijk is, dan betekent dit dat wat *zou moeten zijn*, ook als zodanig *zal gebeuren*, en niet anders.

In de stelling - het werkelijke is het redelijke, het redelijke is het werkelijke - blijkt voor Hegel de noodzakelijkheid van alle gebeuren.

Ideeën, zegt Hegel, steken niet louter in onze kop, maar oefenen een zekere *werking* uit, waardoor de *werkelijkheid* wordt gevormd. Daarom is de werkelijkheid door en door redelijk, en is omgekeerd wat niet redelijk is, volgens Hegel zelfs niet eens werkelijk.

De onzalige verwarring hier is, dat men in de moderne filosofie de tastbare werkelijkheid in de logica heeft binnengehaald en zo in verstrooidheid vergeet, dat ‘werkelijkheid’ in de logica alleen maar ‘gedachte werkelijkheid’ is, dit wil zeggen louter *mogelijkheid*.

Kierkegaard verwerpt deze noodzakelijkheid met betrekking tot de werkelijkheid, omdat deze *verandering* en *worden* is. En alle worden geschiedt door vrijheid, en niet uit noodzaak.

Voor Kierkegaard is de werkelijkheid existentieel, en enkel het existierende werkelijk en vrij. In de loochening van de existentiële vrijheid is het idealisme even deterministisch als het grofste materialisme.

De structuur van Kierkegaards filosofische vraagstelling – en dan leg ik evenveel de nadruk op de *vraag* als de *stelling* die reeds in deze vraag vervat ligt – kan nog het best verduidelijkt worden met de volgende vraag uit de *Filosofische kruimels*:

“De onveranderlijkheid van het voorbijgegangene is, dat het werkelijke ‘zo’ ervan niet anders kan worden dan het is, maar volgt daaruit dat het mogelijke ‘hoe’ ervan niet anders had kunnen worden?”.

Dit mogelijke ‘hoe’ van het werkelijke ‘zo’ noemt Kierkegaard nu de ‘onzekerheid van het worden’. Deze onzekerheid, waarin alles zonder enige noodzaak gebeurt, zal later de aanleiding zijn niet alleen Kierkegaard, maar de hele levensfilosofie na hem te bestempelen als irrationeel en nihilistisch.

Ten onrechte eigenlijk, want het was Kierkegaard op de eerste plaats niet te doen om deze onzekerheid te beklemtonen, laat staan te verheerlijken, maar wel de feitelijke vergankelijkheid of tijdelijkheid, als de enig modaliteit waarin de menselijke zelf-verwerkelijking kan plaatsvinden.

Inter-esse, letterlijk ‘tussen-zijn’, is de typische zijnswijze van de mens.

De existierende mens is het midden tussen denken en zijn, een tussenzijn (Lat. ‘interesse’) dat sommige mensen interessant maakt.

De existentie *spatieert* het denken van het zijn. Existeren is letterlijk zich inter-essen. Het menselijke bestaan is het enige hermeuneutisch veld van waaruit de werkelijkheid zinvol kan worden verstaan.

“Een existierende mens, schrijft Kierkegaard, is geen idee; zijn existentie is iets anders dan de denk-existentie van de idee. Existeren (in de zin van deze enkele mens te zijn) is weliswaar een onvolmaaktheid in vergelijking met het eeuwige leven van de idee, maar een volmaaktheid met betrekking tot het volstrekt niet-zijn. Een dergelijke tussenfase is zo ongeveer het existen, iets dat past bij een tussenwezen zoals de mens dat is” (*Oefening in Christendom*).

Het woord *be-staan* (‘Til-vaerelse’, ter-wereld-zijn?) is voor Kierkegaard een samengesteld woord, waarin, met betrekking tot de mens, het voorvoegsel ‘be-’ moet worden benadrukt (zoals dit bijvoorbeeld duidelijk naar voren komt in het woord *Da-sein* bij Heidegger, en dat door de Nederlandse vertaler en commentator Alfred Denker vertaald wordt als *er-(bij-betrokken)-zijn*).

Ofschoon planten en dieren op een evenwaardige wijze in de wereld stààn, zijn zij op deze wereld niet betrokken zoals mensen dit zijn. Met andere woorden, planten en dieren *'be-staan'* niet.

Door de geïnteresseerdheid verliest de mens de onverschillige onschuld van het worden om *te 'zijn' als existierend*. Existeren is interessant leven. Planten en dieren, maar ook goden zijn zonder interesse, dit wil zeggen denken en existen niet. Daarom, zegt Kierkegaard, denkt God niet, want hij scheidt; God existeert niet, want hij is eeuwig. De mens denkt en existeert, en de existentie onderscheidt denken en zijn, houdt ze voortdurend uit elkaar. De mens is nooit denken alleen, maar een aanraakbaar lichaam dat voelt, wilt en wanneer het denkt altijd *iets* (bepaald) denkt. Daarom overigens dat god niet kan denken, omdat hij *alles* (en dus *niets*) scheidt.

Heel de filosofie van Kierkegaard culmineert in de formule dat de werkelijkheid moet groeien uit de dialectische koppeling van noodzakelijkheid en mogelijkheid.

Wat Kierkegaard onder *noodzakelijkheid* verstaat valt samen met wat wij thans onder contingentie verstaan, dit is alles wat ons toevalt, onze 'genialiteit', en 'geniaal' betekent letterlijk alles wat een mens met zijn geboorte gegeven is, zijn talenten en neigingen als originele gaven.

Onder *mogelijkheid* verstaat Kierkegaard het vermogen deze gegeven noodzakelijkheid als een te verwerklijken *opgave* op zich te nemen, het leven een persoonlijke kwaliteit te verschaffen. De *mogelijkheid* is dus niet het tegenovergestelde van de noodzakelijkheid; zij is alles wat *méér* is dan noodzakelijk; zij verleent de noodzakelijkheid een *zin* (een nieuwe invulling van het integriteitsbegrip?).

De mogelijkheid is veeleer de *idealiteit* van ons bestaan, die samen met de noodzakelijkheid als de ons toegeworpen *genialiteit*, de *werkelijkheid* van ons bestaan uitmaakt. Deze *idealiteit* mag er ons echter niet toe verleiden Kierkegaard te beschouwen als een idealist.

De dialectische spanning tussen genialiteit (de natuur, of de noodzakelijkheid als contingentie) en idealiteit (de geest, of de mogelijkheid), is geen gedachte-experiment of denkoefening, maar existentiële gegevenheid.

Inter et Inter. Tot slot wil ik deze existentiële dialectiek verduidelijken aan de hand van een verhandeling die hij schreef over Luise Heiberg, de meest gevierde actrice in het toenmalige Denemarken. Deze verhandeling – overigens een schitterende kritiek op de lakse, zelfs perverse toneelkritiek van zijn eigen tijd – is getiteld *De crisis en een crisis in het leven van een actrice*.

De auteur ervan is eveneens een pseudoniem, en heet *Inter et Inter*, wat in het Deens zoveel wil zeggen als een theaterpauze. Een dergelijke pauze als ‘tussenfase’ kunnen we ook zien als beeld voor de crises en metamorfosen die niet enkel toneelspelers, maar ieder mensenleven, met het ‘ouder worden’, ondergaan en voortstuwen.

In deze prachtige verhandeling, die we gerust kunnen lezen als ‘een psychologie van de vergrijzing in de show-business’ (Scholtens), beschrijft Kierkegaard de metamorfose die een jonge toneelactrice in het ouder worden ondergaat. In december 1828 debuteert de nog geen zestien jaar oude Luise Heiberg als uiterst getalenteerde actrice in de rol van Julia in *Romeo en Julia* van Shakespeare. Ruim achttien jaar later programmeert het Koninklijk Theater opnieuw hetzelfde stuk, maar omdat de toen 16-jarige Emma Meyer als kandidaat voor de rol als Julia is weerhouden, wordt Luise Heiberg opgetrommeld om opnieuw deze rol te spelen. Voor vele recensenten echter was het ongeoorloofd en van slechte smaak getuigen, dat de rol van Julia als jong en verliefd meisje in het eerste bedrijf werd toevertrouwd aan een 35-jarig rijpe vrouw, hoe getalenteerd deze ook moge zijn. Kierkegaard protesteert heftig tegen een dergelijk gebrek aan inzicht in de menselijke conditie. Hij schrijft daarom deze crisisverhandeling, die een lofrede is op de ‘geboortigheid’ (R. Boehm) en de sterfelijkheid van de mens. Hij beschrijft daarin de metamorfose waardoor een waarachtige actrice – juist als zij wat ouder is, tot haar hoogste prestaties komt; hoe de prille en speelse jeugdigheid van het meisje met de jaren wordt opgeheven in een tweede jeugdigheid of oorspronkelijkheid van de rijpere vrouw.

Het is een diepgaande reflectie over de dialectische verhouding tussen het vergankelijke bestaan en haar idee.

In deze verhandeling herneemt hij de zopas vermelde topische vraagstelling als volgt: wat beantwoordt er wezenlijk aan een genialiteit waarvan de kern de vrouwelijke jeugdigheid is?

Het zou een oppervlakkige misvatting zijn hierop te antwoorden dat het haar vrouwelijke jeugdigheid, het feit dat zij amper zestien jaar oud is. Een dergelijk misverstand is in strijd met de dialectische eis dat het kader waarbinnen de idee gestalte krijgt, een zekere afstand van de idee moet houden.

Geldt van alle natuurbepalingen, dat de eerste manifestatie de hoogste is, een culminatiepunt; dan geldt ideëel dat de tweede keer de hoogste is. Deze tweede keer is de hoogste omdat zij door de tijd of de ouderdom in een *dienende* verhouding tot de idee komt te staan. De inbreuk van de tijd

betekent een kwalitatieve verandering van het leven, maakt metamorfose mogelijk.

De tand des tijds mag dan aan de natuur van het leven knagen (rimpels en kraaietpootjes bijvoorbeeld), pas door de tijd triomfeert de geest in de vergankelijkheid van lichaam en ziel, en kan het leven zich intens en kwalitatief verdiepen.

‘Alles moet zijn tijd hebben’ – zeker een menselijk bestaan dat tot transparantie of heelheid wil komen, wat Jaspers later bestaansverheldering (‘Existenzerhellung’) zal noemen.

Ook een dichter, zegt Kierkegaard, zal zijn beste gedichten pas schrijven als hij al een deel van zijn ‘eerste oorspronkelijkheid’ aan de tijd verloren heeft. Omdat hij naarmate het ouder worden zich in een *dienende* verhouding tot de idealiteit van het lyrische of dichterlijke stelt. Het is deze terugkeer op een tweede, kwalitatief diepere oorspronkelijkheid, die Kierkegaard de metamorfose noemt die niet alleen de actrice, maar ieder kunstenaar ondergaat.

“ ‘Hard tegen hard’ luidt een zegswijze en zo geldt hier: dialectiek contra dialectiek, waardoor de tijd eigenlijk geen macht meer heeft om iets te roven, maar alleen maar een dienende macht wordt, gedwongen om iets te openbaren”.

Ieder mensenleven kan het leven van een kunstenaar zijn, indien het maar in die spanning tussen aangeboren talenten (de noodzakelijkheid) en de te verwerkelijken mogelijkheden (de idealiteit) blijft ‘be’-(staan).

Die volgehouden spanning tussen *denken* en *zijn* is nu net wat Kierkegaard onder zowel ‘crisis’ als ‘inter-esse’ verstaat, en die de voorwaarde is van een authentiek *existeren*.

¹ Aangekondigd onder de titel: Socrates in Kopenhagen. Over een interessant tussenspel van de Deense filosoof Søren Kierkegaard (1813-1855) in het ontstaan van het Europese existentialisme.